

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները 7 կոպեկով.
Թիֆլիսում գրվում են միմյանից խմբագրատան մէջ.
Մեր հասցեն. Тифлисъ. Редакция «Мшакъ».
Կամ Tiflis. Rédaction «Mschak».
Տ է Լ Է Ք օ Ն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրությունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն)
Յայտարարութիւն ընդունուած է ամեն լիզուով.
Յայտարարութիւնները համար վճարում են
խրաւրանչուր բաժին 2 կոպեկ.
Տ է Լ Է Ք օ Ն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՆԵՐԿԱՅ 1896 ԹԻԱԿԱՆԻՆ

24-րդ ՏԱՐԻ

24-րդ ՏԱՐԻ

„ՄՇԱԿ“

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

Հրատարակվում է Թիֆլիսում, նոյն գիրքով, նոյն պրոգրամայով և նոյն ուղղությամբ: Մենք ստանում ենք սեփական հեռագրերն ու:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱՆ ՎՈՒՄ Ե

«ՄՇԱԿ» տարեկան գինը թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ արտասահմանում 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասնամեկը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսվանը՝ 8 ռ., եօթ ամսվանը՝ 7 ռ., վեց ամսվանը՝ 6 ռ., հինգ ամսվանը՝ 5 ռ., չորս ամսվանը՝ 4 ռ., երեք ամսվանը՝ 3 ռ., երկու ամսվանը՝ 2 ռ., մի ամսվանը՝ 1 ռուբլի:

«ՄՇԱԿ» գրվել կարելի է ՌԴԱԳՐԱՏԱՆԸ (Բաղադրայա և Բարձրագոյա փողոցների մանկին):
Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներէն «ՄՇԱԿ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելու, պէտք է դիմել հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանէն՝ Tiflis, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պօլսի հայոց ինտելիգենցիան. Մահմադարեան և քաղաքային ինքնավարութիւնը.—ՆՆԻՖԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Մատենադարանի Վերականգնողական Ընտրութիւններ. Նամակ Վաղարշ. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Վերջին տեղեկութիւններ. Նամակ Թիֆլիսից. Նամակ Բուխարէից. Նամակ Պարսկաստանից.—ՀԱՌԱՊԵՏՈՒՆԵՐ.—ԲՈՐՍՍ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՄԱՐԱԿԱՆ. Հայերը:

Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՑԻԱՆ

Այն օրից, երբ երկարատեւ, տոկուն և ծանր աշխատանքների շնորհիւ, Կ. Պօլսում ջանքալից է ֆէնդիալիստ և կուսակցութիւնը, և սոցիալիզմի հետեւեալ հակա-ժողովրդական, ամեն բան կամայականա-

ԲԱՆԱՄԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԸ

Պատմական-աղբիւրային աշխարհ

III

Դիտելով, որ կայսրի կողմից ուղարկուած արքայազն Տրդատի հետ միասին Հայաստան եկան յոյն ուսումնականներ, որոնցից մէկը, Ազատական գեղատ, գրեց Հայաստանի բրիտանիկութիւն ընդունելու պատմութիւնը: Մի ուրիշ կուսակցական շարժում սկսվեց Ասորիքից և չուսով երեւան եկաւ մի ուրիշ կարգ գործերի, որոնք գրում էին ասորերէն և հայերէն: Դրանցից մինն էր գնաստիկեան արքայի հոգեւորական հետեւի-կոսպետ Բաղդատի: Նրանց հետեւողութեամբ երեւան եկան և աղբիւրային պատմագիրներ, որոնցից մի ոմն եպիսկոպոս փառասոս գրեց իր ժամանակի Հայաստանի պատմութիւնը վերին աստիճանի կենդանի և գրաւիչ կերպով, որին նշանակութեան կողմից հաւասար է միայն արեւմտաւոր Գրիգոր Տրդատի գործը:

Սակայն այդ ամբողջ գրականութիւնը գրվում էր կամ օտար լեզուով, կամ անկատար հայերէն տառերով, և միայն առաջին հայկական թագաւորութեան գոյութեան վերջում, V-րդ դարում, հայերը վերջապէս հետամուտ եղան մայրենի գրութիւնը կանոնադրապէս կազմակերպելու: Նրանց Սահակ կաթողիկոսը և Մեսրոպ վարդապետը կատարեալագործում են այբուբենը և ձեռնարկում են Աստուածային թարգմանութեան Հայ լեզուն կատարեալագործելու համար Բաղդատի ուղարկվելուն մի քանի ուսեալ հոգեւորականներ, և ահա դրանք

թեան վրա հիմնող տարրը, որի մարմնացած ներկայացուցիչներն էին Աշդեան, Նուբեան, Մաքսուտ—այն օրից կատարեալ իրաւունք ունէին սպասելու, որ այդ էֆէնդիական կուսակցութեան հակառակորդները, Կ. Պօլսի հայոց ինտելիգենտ երիտաւարութիւնը, մի գրոշակի տակ մտած, ներշնչված մի և նոյն ձգտումներով կապված զաղափարների համալուծութեամբ, կը սկսի մի տոկուն, անձնուէր, ազնիւ աշխատանք՝ առաջ մղելու ինչ որ նպատակ ունէր ժողովրդի համար, նրա մասերը, անհասկան և բարոյական շահերի համար:

Բայց, տարաբաղդաբար, այդպէս չեղաւ: Հազիւ թօթափած էֆէնդիական ընդունը, հազիւ ազատված այն օլիգարխիայից, որը, առաջադիական վիշապի նման, ամեն բան ծմբում էր իր ծանկերի մէջ՝ Կ. Պօլսի հայոց նոր և անկասկած աւելի համակրե-

աւարտեցին և ուղեցին սուրբ Գրիգոր թարգմանութիւնը, իսկ յետոյ յետեւողութեան գրական արտադրութիւնների մի ամբողջ շարք, որակա-նութեան բոլոր ճիւղերին վերաբերեալ բացառութեամբ լիբրիայի, էպոսի և դրամայի:

Թէ որքան ետուած էր այդ ժամանակի հայերի մէջ գրականական գործունէութիւնը, դրան իբրեւ ակադեմից կարող է ծառայել այն իրողութիւնը, որ արդէն այդ ժամանակ հայերէն թարգմանվել էին Արիստոտէլը և եկեղեցու հայերի ու կլասի-քական ստեղծագործութիւնների մի ամբողջ շարք: Այդ ժամանակից ի վեր գրականական գործունէութիւնը չէ ընդհատվում Հայաստանում մինչև ուսումնային տիրապետութեան օրերը: Դա մի ամբողջ շարք էր ընդհանուր պատմութիւնների, յիշատակագրերի, պատմական տարեգրութիւնների, լիբրատայական և աստուածաբանական աշխատութիւնների, առաւելների, և այլն: Միայն բանաստեղծական ստեղծագործութիւնների մէջ հայերը, իբրեւ գործնական և պարզաբան աղբիւր, չէին ձեռնարկում:

Հայ գրողների թիւը հարիւրներով կարելի է հաշվել: Նրանք առաջինն եղան, որ կազմեցին Պարսկաստանի Սասանեան թագաւորութեան ճշգրիտ կենցաղական և պատմական նկարագրութիւնը: Նրանք առաջինը տուին մօնղոլների պատմութեան լրակատար և ստույգ պատկերը Արեւելքում, հարաւորեցին բաղձաթիւ կազմակերպչութիւններ խաչակրաց արշաւանքի մասին, և որ զլրատւին է, մինչև այժմ էլ այդ տեղեկութիւնները ներկայացնում են իբրեւ Պարսկաստանի վերջին դարերի պատմութեան գրեթէ միակ և անաչառ աղբիւր և լուսաբանում են եւրօպական ճանապարհորդների հաղորդածները: Մի առաջին թեւը դրանց անունները, ի հարկէ, անկարելի է լրագրական յօդուածում, բայց պէտք է մաս-

նի գործողները, թէ՛ գրական և թէ՛ հասարակական—ժողովրդական ասպարէզներում, իրանց զէնքերը, որ մի ժամանակ ուղղված էին միմիայն Աշդեանների, Նուբեանների և Մաքսուտների դէմ, սկսեցին սրել միմեանց դէմ, երկարակողմ տոր պառակտումների, բաժանվելով տորանոր կուսակցութիւնների, նոր-նոր խմբերի:

Եւ այժմ նոյն զաղափարները դաւանող, նոյն ուղղութեան պատկանող ինտելիգենցիան և գործիչները, բաժանված մի քանի խմբերի, մի քանի կուսակցութեան—ցաւալի է ասել—շարունակում են միմեանց դէմ կռուել նոյն ոյժով, նոյն ատելութեամբ և նոյն խստութեամբ, ինչ ոյժով և խստութեամբ մի ժամանակ կռւում էին էֆէնդիական, ամեն ազնիւ գործ մեղսող կուսակցութեան դէմ:

Կռուել, ատելութիւնը, թշնամութիւնը, փոխադարձ ինտելիգենցիա դարձել են իդէալ նոյն իսկ Կ. Պօլսի այժմեան գործիչների համար.—[Թողած բուն գործը, թողած հարցերը և այն բոլորը, որ կարող է նրա պատեղ ժողովրդի բարեկեցութեան՝ այդ կուսակցութիւններից իւրաքանչիւրը զբաղված է մէկը միւսի դէմ դաւ սարքելով, մէկը միւսին վատարանելով, հալածելով, զբաղված է միմիայն մի բանով—փառաբանելով այն ինչ որ իր կուսակցութեան մէջ է կատարվում, և պախարակելով այն ամենը, ինչ որ միւս կուսակցութեան է պատկանում: Եւ այդ փոխադարձ ատելութիւնը հասել է այնտեղ, որ զաղափարական կուսակցութեան սահմաններից դուրս գալով—այդ խմբերից իւրաքանչիւրը մէկը միւսին համարում է միտասկար, անազնիւ, և այլն և այլն...

Եւ ահա այդ փոխադարձ անմիտ և աննպատակ ատելութիւնը և թշնամութիւնը հասել է այնտեղ, որ մարդիկ այլ ևս չեն կարողանում միմեանց ձեռք մեկնել նոյն մանիչ անկը, որ վերջ ի վերջոյ վէնեցիայում 1565 (?) թվին, Կ. Վաղարի վանքում, Միսիթար ա-նունով մի անձի նախաձեռնութեամբ, կազմվեց Միսիթարեան վարդապետների մի ամբողջ միաբանութիւն, որի յատուկ զբաղմունքն էր հրատարակել և մշակել հայ գրականական աղբիւրները, թարգմանել օտար աղբիւրի գրականութեան արտադրութիւնները հայոց լեզուով, կազմել հայ գաղափարներ և ձեռնարկներ, և մշակել հայոց պատմութիւնը, այդ միաբանութեան գործունէութիւնը շարունակվում է և այժմ: Դա ունի մի ճիւղ՝ Վիեննայում և հրատարակում է մի գեղեցիկ գիտական-ժողովրդական ամսագիր «Revue des Deux Mondes» և ուրիշ արտասահմանեան հրատարակութիւններից:

Հայերի ժամանակակից գրականութիւնն էլ քիչ հարուստ չէ և պարունակում է իր մէջ, բացի արձակ, նաև շատ բանաստեղծական և դրամատիքական արտադրութիւններ: Բացի դրանից, Կ. Պօլսում և մեզ մօտ կապկատան զոյգութիւն ունի հայոց լրագիրների և ամսագիրների մի ամբողջ շարք: Նիւլլերը, Գեօթիլը, Լէստիգը, Ֆէնեյը և եւրօպական գրականութեան ուրիշ պարագլուխները արդէն վաղուց թարգմանված են հայերէն, ինչպէս և ուսումնային գրականութեան թարգմաթիւ արտադրութիւնները:

Նշուի, որ հայ գրողներ այժմ էլ այնքան չառ են, ինչպէս և առաջ: Մի ընտիր նրանցից թարգմանվել են նաև ֆրանսիական և գերմանական լեզուներով և միայն մենք ուսումնարան ենք, որ մի անհասկանալի թիւրիմացութեամբ, արհամարհում ենք հայ լեզուն և հայ գրականութիւնը:

Այսպէս, օրինակ, խորէն Նարեկ եպիսկոպոսի գեղեցիկ գրաման «Արշակ Բ.» վերնագրով, թարգմանվել է ոտանաւորով «Revue de l'Ori-

լիս կեանքի ամենազգուշար քաղկնեւում, այլ, ընդհանրապէս, մինչև իսկ միմեանց դէմ զէնք են բարձրացնում, այն էլ զաղափար կերպով, յետեւից, ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ այս օրերս «Հայրենիք» լրագրի խմբագիրներից մէկի՝ մեր հասարակութեան շատ լաւ ծանօթ յայտնի գրող Արիփար Արիփարեանի վերաբերմամբ...

Ատելութիւնը, անձնական թշնամութիւնը, կիրքը, եւ-ը հիմք է դարձել հասարակական գործունէութեան համար,—այդ կարող է իրան թողլ տալ այն ինտելիգենցիան, որը իրեւ չունի ոչ անձնութեան թիւն և ոչ համոզմունք, այլ բաղկացած է լոկ ֆրագեւորներից:

Դա գործունէութիւն չէ, այլ հասարակական ինքնասպանութիւն:

ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՆԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՑԻԱՆ

Քաղաքային պօլսիցիայի հիման վրա, բոլոր այն քաղաքներում և աւաններում, որտեղ մտնվում է քաղաքային ինքնավարութիւն՝ ձայնաւորների թիւը ոչ-ըրիստոնեաներից (մահմադական և հրէայ) սահմանափակված է: Նա չը պէտք է ձայնաւորների ընդհանուր թիւի մի հիմնորդականից աւելի լինի:

Մինչև այժմ այդ օրէնքը գործադրվել է բոլոր այն քաղաքներում, որտեղ արդէն մտնվում է քաղաքային ինքնավարութիւն, օրինակ Երևանում, Բաղդատ, Բուխարէսում, Ալաշկալայում, Վաղարշապատում և այլն:

Մի քանի ժամանակ առաջ տեղական լրագիրները հաղորդեցին, որ Գանձակի նահանգապետը միջնորդեց ներքին գործերի մինիստրին առաջ՝ փոխել այդ օրէնքը իր

ent) լրագրում, իսկ հայ վիպագրող Բաղդատի,— որին համեմատում են Վիկտոր Հիւգօի հետ,— շատ արտադրութիւնները թարգմանված են գերմաներէն Արիփար Լէստիգի ձեռքով: Ոչ պակաս գեղեցիկ են և Ռաֆայէլ Պատկանեանի—Գամառ—Քաթիկոսի լիբրիկան, կենդանի զգացումներով լի դրամատիքական աշխատութիւնները և այլն: Բացի գեղարուեստական գրականութիւնից, հայերը տուել են և պատմութեան բազմաթիւ ուսումնասիրողներ, որոնք քիչ չեն աշխատել առհասարակ և Արիփարի պատմութեան համար Գրեանց զլրատւին է հայ պատմաբան-հաղագրող Չափեանը, որ մի լրակատար գիրք է կազմել հայերի պատմութեան մասին: Այս պէտք է մատնացող անել և հանգուցալ իրանաղետ Նազարեանցի, Պարիզի Արիփարի լիբրիկեան անգամ Գաբրիէլ Ալվալովի, ուսումնական Միսիթարեան հայր Ղևնդ Ալիշանի, հանգուցեալ պրոֆէսորներ Լալինի, Պատկանեանի վրա և այլն: Կարծում ենք, որ ընթերցողը բաւականաչափ հասկացաւ, թէ ինչ է հայ աղբիւր պատմական և գրական տեսակետից: Ներկայ ակնարկից հետո է տեսնել, որ մենք գործ ունենք մի կուսութեան և կենսունակ աղբիւր հետ: Միւս անգամ մենք կուսումնասիրենք հայերին արդէն ուրիշ կողմից, այն է ուսումնային թիւրքաց Հայաստանի աշխարհագրութեան, հայկական աղբիւրական բնագործութեան, բարբի, սովորութիւնների, ժողովրդական գիշարանութեան և գրականութեան կամ այսպէս ասած՝ էսոթոգրաֆիական տեսակետից, շարունակ համեմատելով նրանց իրանց դարաւոր թշնամի քիւրդերի հետ:

Ա.

Այս պատմական ցեղի հնորհիւն է, որ բաղադրեալ չքաւոր ազգաբնակչութեան դրութիւնը անտանելի է դարձել: Նախ՝ մշակը երկու ամիս է, անգործ հասած է տանը, ոչ փող ունի, ոչ ուտելիք: Երկրորդ՝ ուտելիքը որ ըստ օրէ թանգանում է հացթուխերի հրօթարմում են թխելուց, որովհետեւ վաճառանոց ալիւր չեն բերում, և եթէ 10 ժամին գնում էք հաց գնելու, տեսնում էք սպառված: Վաճառելիք հայն էլ անխմամ է պահվում, այնպէս որ ցեղատուած է լինում: Չուկն անսպասելի թանց է. առաջ ֆոնաւր՝ ծալվում էր 12—15, այժմ՝ 30 կ.: Նոյնն է և վտակիքը: Դատ բազմապիսի ընտանիքներ տաւան վտակէն՝ ցալի հասած են ցորուն: Մի փոքրիկ՝ կողակի սալը, որ չքաւորը 80 կ.—1 ռ. էր գնում՝ այժմ 3 ռ.—3 ռ. 50 կ. են պահանջում: Նոյնը պիտի տանէ և ջրի մասին: Ղլալը միշտ ջրի մէջն է և մինչև անգամ ներկայումս Թեբեքը հեղեղեղ է և վտակն է սպառնում այգիներին ու քաղաքին: Երանց ժողովուրդը խմելու ջրի ներդրութիւն է կուլում: Յնամշակների լինելուց ջրկիրները ջուգ հասցնել չեն կարողանում և մի 17—18 վեղբայր ուղ տակաւիկը, որ արժէր 5—15 կ., 25—60 կ. արժէր է հասել, այնպէս որ շատերը սկսել են ջրը հորի ջուր գործ ածել և ունանք էլ օգտուում են:

